

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXII/1—2

БЕОГРАД
1976

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXII (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

Белић о „Нашем језику“ и нашим задацима (Уз стогодишњицу рођења Александра Белића, оснивача и првог уредника часописа „Наш језик“) (приредила ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	3—7
Иако неопходна, ревизија нормe књижевног језика треба да се врши опрезно (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	8—14
Један половично објашњен суфикс српскохрватски (РАДОСАВ БОШКОВИЋ)	15—17
Прилог нормирању ријечи оријенталног поријекла у нашем језику (АСИМ ПЕЦО)	18—23
Турске позајмице неосманског порекла (др МИЛАН АДАМОВИЋ, Гетинген)	24—34
О упрошћавању сугласничких скупова <i>сѣн, зѣн, шѣн, жѣн</i> у придевским облицима (МИЛИЦА ВУЈАНИЋ)	35—42
О промени и непроменљивости бројева	
(1) Деклинабилност и индеклинабилност бројева <i>два, три, четири</i> (ГОЈКО КРАЉЕВИЋ, Сарајево)	43—52
(2) Променљивост бројева 2—4 у штокавским говорима (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	52—56
(3) Неки подаци и ставови о променљивости бројева (припремила МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	56—63
Текућа питања језичке културе	
Речник САНУ као путоказ за правилан однос према туђицама (МИЛОСАВ ТЕШИЋ)	64—67
Старање француског радија и телевизије о језичкој култури (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	68—69
Утицај радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу (МИТАР ПЕШИКАН)	69—76
Питања и одговори (Индивидуалне речи, Писање великог слова у називима с двоструком одредбом — МИЛИЦА ВУЈАНИЋ; Герек или Гјерек, Улица Тадеуша Кошћушког или Тадеуша Кошћушка, Транскрипција пољског <i>гз</i> , Како транскрибовати руска презимена на <i>-ни</i> — ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	76—79

Х р о н и к а

Девета књига Речника САНУ (ЗОРКА ГОЛУБОВИЋ-СТАНОЈЧИЋ)	80
Научни скуп посвећен Даничићевом јубилеју у организацији САНУ и ЈАЗУ (МИЛОРАД СИМИЋ)	81—82
Дисертације са сербокроатистичком тематиком у СССР-у (МАРИЈА-НА КИРШОВА, Москва)	82—85

С п о м е н и

Берислав Николић	86—91
-------------------------------	-------

ПРИЛОГ НОРМИРАЊУ РИЈЕЧИ ОРИЈЕНТАЛНОГ ПОРИЈЕКЛА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Језичка норма је једно од питања која вјечито прате један живи језик, поготово језик чија писана ријеч почива на његовој фонетској структури : проблем је како ускладити резултате језичких промјена, које су константне и свеобухватне, са, донекле, устаљеним принципима ортографије. Јер, и то се зна, ни један језик, ма како да је његова граматика прожета особинама народних говора и ма како да његови граматичари желе да одрже нераскидивом ту везу — везу писане ријечи са њеним говорним обликом, ни један језик, да поновимо, не може у потпуности ускладити своју писану ријеч са њеном говорном варијантом. Писана ријеч, од онога часа када добије своје графичко обликовање, од момента када се један скуп фонема стави на хартију или неки други материјал за писање, престаје да живи, престаје да доживљава промјене којима су изложене ријечи говорног језика. Другачије речено, писана ријеч задржава своју форму онаквом какву је добила у моменту када је та ријеч написана. Говорна ријеч, опет, потпуно је слободна и као таква вјечито је изложена неким промјенама које могу бити мање или више уочљиве, поготово органом слуха. Отуда и вјечити раскорак који постоји између ових двају видова језичког остваривања, видова језичког изражавања. Отуда, уз то, нехармоничност која постоји између историјске и синхронијске граматике, и то не само у фонетици, јер измјене у гласовном систему дају повода и за измјене у другим областима језичке структуре.

Оно што вриједи за властито језичко благо, вриједи, добрим дијелом, и за ријечи које, посредно или непосредно, примамо из других језика. Овај посљедњи проблем, чини нам се, данас је нарочито постао актуелан, што има и своје оправдање: све шире и интензивније везе између наше земље и других земаља, све чешће и бројније посјете наших људи страним земљама, све активнији односи и бројније размјене на пољу културне дјелатности. Због свега тога је сасвим разумљиво што нам се данас поставља као врло актуелан проблем транскрипције, а у вези са њом и транслитерације ријечи оријенталног поријекла, поготово личних имена. Овај проблем је не само актуелан него и доста компликован. И то због више разлога:

а) различити су језици, из арапске породице језика, из којих се преузимају таква имена, што значи да њихова фонетска форма не мора бити, а често и није, увијек идентична;

б) различити су извори из којих, или путем којих, та имена доспијевају на наше језичко подручје;

с) различита је професионална обученост, лингвистичка спрема оних који нам нуде таква имена, који нас упознају са њиховом и писаном и говорном формом;

д) различит је однос према нашој језичкој традицији, према именима таквог постања која дуже вјекова живе на нашем језичком тлу и која су, вољно или невољно, увијек присутна када у наше дане преузимамо неко такво име из живих арапских језика.

Мислим да је врло добро, и корисно, што се на страницама Нашега језика повела дискусија о овом проблему. За сваку је похвалу (а то је и њихов задатак) што су се у ова расправљања укључили и наши оријенталисти. Њихова помоћ је овдје не само добродошла, него и нужна. Без њихових савјета наши језички стручњаци могли би понекад и да нешто превиде, или да уопште оно што није за уопштавање. Треба очекивати да ће оваква сарадња уродити плодом и да ће се искристалисати један став који може имати тежину стандардне норме када су у питању ријечи које се данас преузимају из оријенталних језика, првенствено из арапских језика. Наравно, оно што вриједи за арапску писану норму никако не обавезује наше нормативе да то усвоје: сваки језик има своје норме које се могу, али не морају, слагати са нормом неког другог језика. Али би било врло корисно ако бисмо успјели на овом послу удружити снаге и настојати да се дође до јединственог рјешења. Као прилог тим настојањима нека буду и ријечи које слиједе.

Међу ријечима оријенталног поријекла, код нас познатих као „турцизми“, разликујемо оне које су у ранијим вјековима ушле у наш језик и оне које у наше вријеме добијају право грађанства у нашем језику.

Међу оним првим, које су прије више вјекова постале саставни дио наших изражајних средстава, имамо различитих врста ријечи, оне су поодавно попримиле наше фонетско рухо и, као такве, ушле у наше језичке нормативе. Али и ту има недосљедности, чак и у нашим ортографским нормативима, у правописима (лично име и ту има посебан положај, према томе захтијева и посебно обраложење).

Ја ћу овдје, из врло широког круга питања фонетске природе са којима се сусрећемо при употреби наших „турцизама“, узети у разматрање само једно, а то је: судбина задњонепчаних оклузива када се нају испред вокала предњег реда у таквим ријечима. То су примјери типа: *шећер, ћилиџ, ћерган, јениђја*.

На нашем језичком тлу, узимам у обзир само његово штокавско дијалекатско подручје, секвенце: *ке, ки, је, њу* у ријечима преузетим из турског језика немају исте фонетске ликове. У штокавским говорима, тј. оним који поред *шишо-шиша* имају и сугласничке групе *ши* и *жс* у примјерима као: *џриши*, *мождани*, по правилу све такве групе, тј. *ке, ки, је, њу* у ријечима оријенталног поријекла, доживјеле су измјену оклузива у палаталне африкате. Отуда у тим говорима, скоро без изузетка, *шећер*, и све друге ријечи са овом у основи, затим: *ћили*, *ћеса*, *ићинџија*, *сирће(и)*; као и *лећен*, *серћен*, *ћердан*, *ћевћир*, *ћериз*, *ћердек*, *јећуја*, *зенћил*, *ленћер* и сл. У шћакавским говорима, који чине саставни дио наше штокавштине — и историјски и синхронијски гледано, чешће имамо у таквим ријечима неизмјјењене задњонепчане оклузиве и очуване секвенце: *ке, ки, је, њу*: *шекер*, *кешке*, *кеса*, *кесџен*, *килим*, *кишири*, *икинџија*; *лејен/љејен*, *јердан*, *серјен*, *ленјер*.

Наши ортографски нормативи, који полазе од структуре оних првих говора, типично штокавских, на чијој граматичкој структури и почива наша језичка норма, нису досљедни када је у питању овај проблем. Тако у Правопису из 1960. имамо само: *бећар*, *шећер*, *ћаба*, *ћебе*, *ћилим*, *ћевај*. У рјечничком дијелу Правописа опет, *s. v.* *ћеса* читамо „не него *кеса*“, а *ћесим* и *кесим* се дају као равноправни облици, уз то само једну фонетску форму имају још и: *ћешен*, *ћешке*, *ћешил*, *ћилер*, *ћилим*, *ћилиш*, а: *кићаб* и *ћићай*, али је само: *кесџенић*, *кесџенџија*, као и *лејен* (*s. v.* *лећен* стоји „не него *лејен*“), односно: *ћердан* и *јенћуја*.

Исто стање налазимо и у правописном приручнику сарајевског ауторског колектива.

Као што видимо, наши ортографски нормативи нису досљедни у начину који примјењују при прихватању оваких ријечи. У једном случају они су ишли за општештокавским ликовима тих ријечи и прихватили су их са измијењеним оклузивима, *шећер*, *ћилим*, *лећен*, *јенћуја*, што је добро, и што је у духу фонетике најпрогресивнијих што-говора; у другом случају напустили су такав начин преузимања „турцизама“ и прихватили су облике са неизмијењеним оклузивима: *кеса*, *кесџен* или су дозволили двојне ликове: *кесим* и *ћесим*, *кићаб* и *ћићай* (боље: *ћићаб*). За овакво двојство, чини ми се, нема убједљивих разлога. Ако имамо *шећер* и *ћилим*, зашто би нам сметали ликови *ћеса* и *ћесџен*; ако прихватамо *ћердан*, зашто би нам сметао *ленћер*. Сазнање да је и Вук понегдје дао предност облицима са неизмијењеним оклузивима (уп. код Вука: *кеса*, *кесџија*, *кесим*, *кесџен*, а *ћеса*, *ћешке* се упућују на облике са *ке*; али. Вук има *лећен*, *das Waschbecken*, *pelvis*, а леген се и не наводи у Рјечнику од 1818, у Рјечнику из 1852. *лејен* се упућује на *лећен* гдје се даје и примјер из народне пјесме: Не пије га чим се вино пије, Већ *лећеном* од дванаест ока. Значи, Вук је у овом случају

предност дао облику са извршеном измјеном у секвенци *ie*) нас данас никако не обавезује да те ликове прихватимо и као једино добре и књижевно ваљане. Додајмо уз ово да облици са *ke*, *ie* никако не звуче „господскије“ од оних са *he*, *he*. Истина, први су архaicнији од других и, ако бисмо ишли за Маретићем, када су старији, они су правилнији и имају више права да уђу у књижевни језик, (Граматика и стилистика, 1931, стр. 11), али тога принципа није се ни Маретић могао досљедно придржавати, јер је и њему морало бити познато да у нашим народним говорима, и не на малом пространству наше језичке територије, има подоста особина које вуку коријење из наше старине, па, ипак, таквим особинама ни он није признавао књижевну вриједност.

Друго је питање откуда овакве неподударности између шћакавских и штокавских говора. Ја о томе опширније говорим у раду о западнобосанским и кавскошћакавским говорима (Босанско-херцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево 1975, стр. 257—260). Овдје могу само истаћи да узрочнике овој неједнакости треба тражити и у екстралингвистичким моментима. Херцеговачки говори су овдје ишли скоро досљедно за супституцијом, као што се то дешавало и у ранијим периодима развитака нашега језика (в. Наш језик XVI, стр. 136), секвенце састављене од једнога оклузива и вокала предњег реда доживљавале су измјену оклузива. Ако данас и у тим говорима наиђемо на неизмјењене оклузиве у таквим примјерима, то ће бити новија појава. Истина, и ту треба двојити ријечи које чине саставни дио општенародног језичког блага и ријечи које могу бити чисто религиозног карактера. У овим посљедњим могу се јавити и неизмјењени задњонепчани оклузиви: *киџаб*, *икинџија*, али и они напореда са *џитаб*, *иџиндија*; тако и Мека : Меџа.

Као што се из предњег да закључити, двојство које се јавља у наведеним примјерима има своју дијалекатску подлогу. Али је за нашу стандардну норму, чини ми се, пресудно оно што се јавља у говорима који се и иначе сматрају ужом основицом нашег књижевног језика. Ако бисмо ишли за тим ставом, требало би да се у наше ортографске нормативе унесу не само *шећер*, *џилић*, *ћебе* и сл. као ваљани за књижевну употребу, него и *ћеса*, *ленћер*, *леђен* и сл. То би било у духу фонетике новоштокавских говора. Друго је питање да ли смо ми данас у стању да овај принцип досљедно реализујемо. Урбани израз прихватио је овдје облике са *ke*, *ie*. Н. Родић је у свом прилогу (Наш језик, књ. XXI, св. 4—5) дао доста материјала о овим проблемима. Истина, он је полазио само од Шкаљићевог Рјечника турцизама, али је и то било довољно да се сагледа право стање. Када се сав тај материјал сагледа у свјетлости дијалекатске грађе, ситуација нам постаје много јаснија. Понављам: било би сасвим у духу фонетике новоштокавских говора да усвојимо секвенце *he* и *he* умјесто изворних *ke* и *ie*, и досљедно. Устаљена

пракса би, можда, дала отпор таквом захтјеву. Због тога нам за сада не преостаје ништа друго него да *куйујемо шећер у кеси и гржимо лејене у серђенима*.

Посебно је питање у овој проблематици како поступати са властитим именицама, првенствено са личним именима. Наша пракса ту нема неких одређених узуса. Због тога нам се и дешава да исто име читамо у неколико различитих варијанти. Познати су нам и узрочници тој појави. О њима је било говора и у излагањима. Д. Танасковића, М. Пешикана и Н. Родића. Несумњиво је тачно да наша традиција нас никако не обавезује да јој се у свему данас приклањамо, али, истини за вољу, та традиција је у многим појединостима давала срећнија рјешења од оних која су нам наметнута путем средстава масовне информације. Не треба изгубити из вида ни чињеницу да је традиција заснована на језичком осјећању ширег друштвеног круга, да почива на говорној варијанти, дакле, на чисто фонетским принципима, и да у потпуности одражава начела на којима почива наша ортографска норма. Оно што нам се данас нуди у средствима масовне информације, а што потиче са арапског језичког подручја, не само што не води рачуна о постојећој традицији, него, уз то, не води бриге ни о принципима који вриједу у нашем начину преузимања ријечи из страних језика. Познато је, и не од јуче, да су сва лична имена која су нам се у послеријатном периоду понудила са арапског језичког подручја, дошла посредним путем до нас, преко енглеског и француског језика. И, сасвим разумљиво, дошла су нам у знатно измијењеном облику, јер су на путу од језика даваоца до нас већ била изложена једној деформацији. Језички стручњаци, на жалост, нису увијек стизали да на вријеме реагују. А када се неко име прихвати у једној фонетској форми, тешко је ту било шта касније мијењати. Отуда данас ми знамо за *Наиба*, *Асага*, *Сагаиша*, *Суага* и сл. Велико је питање, понављам: велико је питање да ли је понуђено рјешење најбоље. Ја се слажем са мишљењем да не треба страна лична имена преводити и од *Шарла* стварати *Карла* а од *Виолетше* стварати *Љубишу*. То је у реду. Али не видим разлоге зашто је потребно једно име примати према његовој писаној варијанти, и то донекле деформисаној, а не према његовој говорној варијанти за коју постоји идентично име у нашем језику, не видим разлога зашто је боље *Асаг* него *Есаг*, *Анвар* боље него *Енвер*, *Гамал* него *Цемал*, *Суаг* него *Сеаг*. Ја могу прихватити објашњење да су та имена имала један развојни пут у нашем језику а други у арапским језицима, ја прихватам и то да савремена арапска говорна варијанта, или варијанте, не мора, ни у фонетском погледу, да се подудара са фонетском формом тих имена у нашем језику, али нисам сигуран, или ми то није до сада познато, да су дати фонетски ликови, који смо ми усвојили, ближи, у фонетском погледу, изворној њиховој форми

него што су то њихови прототипови које нуди наш језик. Графичка форма тих имена, како нам их даје Шкаљић, ишла би у прилог захтјева да се ту више угледамо на постојеће стање у нашем језику. Не само да бисмо тиме избјегли претјерано „акање“, на које је указао Пешикан, него бисмо тиме успоставили фонетски континуитет између изворних ликова и стања које постоји у нашем језику. И још нешто: ако у оваквим случајевима имамо одређене варијанте неке вокалске фонеме — било да је ријеч о изразитијој отворености или затворености тих вокала —, ту би требало ићи ка нашој пракси, а не ка пракси неког страног језика. Уосталом, тако се поступа и у другим случајевима. Ми из руског језика неког *Николаја*, са изразитом палаталношћу сонанта *н*, не преузимамо као *Њиколаја*, него имамо неизмијењен сонант *н*. То је и прописано и правописним правилима (уп. „Меки сугласници испред *е* и *и* по правилу пишу се као тврди сугласници“... Правопис, 1960, т. 180). Дакле, у оваквим случајевима иде се ка нашој стварности, без обзира на то што нам ни изворна говорна форма не би била сувише страна. Можда би се могло поразмислити и о сличном рјешењу за лична имена која нам долазе или ће долазити из савремених арапских језика.

И на крају да поновим већ изнесу жељу за успостављањем што тјешње сарадње у овим пословима између наших арабиста и сербокроатиста. Та сарадња је нужна, а биће и обострано корисна.

А. Пецо